

دانشگاه اصفهان

دانشکده علوم اداری و اقتصاد

گروه اقتصاد

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته‌ی علوم اقتصادی

تحلیل اثر رشد اقتصادی بخش کشاورزی بر کاهش فقر روستایی در ایران

استاد راهنما

دکتر مصطفی عمادزاده

استاد مشاور

دکتر کوهسار خالدی

پژوهشگر

کامران یعقوبی

مهر ۱۳۹۱

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات،
ابتکارات و نوآوری‌های ناشی از تحقیق
موضوع این پایان‌نامه متعلق به دانشگاه
اصفهان است.

دانشگاه اصفهان

دانشکده علوم اداری و اقتصاد

گروه اقتصاد

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته‌ی علوم اقتصادی

کامران یعقوبی

تحت عنوان

تحلیل اثر رشد اقتصادی بخش کشاورزی بر کاهش فقر روستایی در ایران

در تاریخ ۱۳۹۱/۰۷/۱۷ توسط هیأت داوران زیر ارزیابی و با درجه خوب به تصویب نهایی رسید.

امضا	۱- استاد راهنمای پایان نامه دکتر مصطفی عمادزاده با مرتبه‌ی علمی استاذ
امضا	۲- استاذ مشاور پایان نامه دکتر کوهسار خالدی با مرتبه‌ی علمی استادیار
امضا	۳- استاذ داور داخل گروه دکتر محمدواعظ برزانی با مرتبه‌ی علمی دانشیار
امضا	۴- استاذ داور خارج گروه دکتر نعمت الله اکبری با مرتبه‌ی علمی استاذ

تقدیم به:

دروماد

بج کشیده ام.

آنان که ناتوان شدند تا من به توانایی برسم؛

مویشان سپید شد تا من در جامعه رو سپید شوم؛

وحاشا که سوختند تا رو منگر را هم باشند و کرمه نخش و بجوم.

چکیده

به منظور تحلیل میزان تاثیر، بخش حقیقی اقتصاد و عملکرد دولت در متغیرهای توزیع مجدد درآمد، بر رفاه جامعه، ارزیابی رابطه سه متغیر رشد اقتصادی، توزیع درآمد و فقر می‌تواند بسیار راهگشا باشد. از یک سو دستیابی به رشد اقتصادی بالا به عنوان زمینه‌ساز توسعه اقتصادی، از اهداف اصلی برنامه‌های اقتصادی تمامی دولت‌ها محسوب می‌شود. از دیگر سو، گسترش روز افزون فقر و نابرابری در توزیع درآمد، در کشورهای توسعه نیافته و در حال توسعه و تجربیات گذشته این کشورها در رشد اقتصادی، مقوله‌ی فقر را به مسئله جدی در طی مراحل گذار در مسیر توسعه، تبدیل نموده است. جایگاه مناطق روستایی در برنامه‌های مبارزه با فقر و نابرابری درآمدی، موقعیت بخش کشاورزی در سیاست‌های رشد اقتصادی و مناطق روستایی به عنوان بستر اصلی کشاورزی در کشورهای مختلف، از جمله ایران باعث گردیده است که ارزیابی رابطه‌ی رشد اقتصادی بخش کشاورزی بر کاهش فقر مطلق و نسبی روستایی موضوعیت علمی و پژوهشی پیدا کند. در این پژوهش مناطق روستایی به عنوان جامعه‌ی آماری انتخاب گردیده است و در دوره زمانی ۱۳۵۳-۱۳۸۸ و از طریق رگرسیون معادلات به ظاهر نامرتب (SURE) رابطه رشد اقتصادی بخش کشاورزی و فقر نسبی و مطلق روستایی مورد ارزیابی قرار گرفته است.

نتایج بدست آمده کاملاً منطبق بر حقایق دنیای واقع و تئوری‌های اقتصادی است و بیانگر تاثیر مستقیم و معنی‌داری نیروی کار، موجودی سرمایه، بهره‌وری نیروی کار و سرمایه، بر رشد اقتصادی بخش کشاورزی است. اما نرخ باسوادی معنی‌دار نبوده و نشان دهنده عدم تاثیر نرخ باسوادی بر رشد اقتصادی در بخش کشاورزی است. با وجود اینکه تاثیر معنی‌دار نابرابری درآمد، بر فقر نسبی و مطلق روستایی مورد تایید قرار نگرفته است، اما نتایج موجود نشان می‌دهد که بین رشد اقتصادی بخش کشاورزی و فقر نسبی و مطلق روستایی، رابطه‌ی مثبت معنی‌داری وجود دارد، که ناشی از عدم تاثیر رشد ایجاد شده در بخش کشاورزی بر کاهش فقر در مناطق روستایی بوده است و عدم معنی‌داری ضریب جینی بر کاهش فقر مطلق نیز ناشی از همین موضوع است، که درآمدهای ایجاد شده بصورت عادلانه توزیع نمی‌گردد. بدین ترتیب رشد بخش کشاورزی و ضریب جینی در معادلات دوم هر مدل دارای تاثیر مثبت بر کاهش فقر نمی‌باشند. پیشنهاد می‌شود به منظور توزیع مناسب و تاثیرگذار منافع حاصل از رشد اقتصادی در بین تمامی طبقات روستایی به ویژه اقشار فقیر روستایی در کنار پیگیری و تقویت عوامل موثر بر رشد اقتصادی بخش کشاورزی، برنامه‌های لازم در قالب توزیع عادلانه دارایی‌های مولد و ارتقای سرمایه انسانی برای اقشار فقیر روستایی تدوین و اجرایی گردد.

واژگان کلیدی: بخش کشاورزی، فقر مطلق و نسبی روستایی، رشد اقتصادی، ایران.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه	۱
۱-۲- شرح و بیان مساله پژوهشی	۲
۱-۳- اهداف تحقیق	۴
۱-۴- اهمیت و ارزش تحقیق	۵
۱-۵- کاربرد نتایج تحقیق	۶
۱-۶- فرضیه ها یا سوالهای تحقیق	۶
۱-۷- روش تحقیق	۷
۱-۷-۱- نوع مطالعه و روش پاسخگویی به سوال های تحقیق	۷
۱-۷-۲- جامعه آماری	۷
۱-۷-۳- ابزار گردآوری داده ها	۷
۱-۷-۴- ابزار تجزیه و تحلیل	۸
۱-۸- کلید واژه ها	۸

فصل دوم: مروری بر ادبیات موضوع

۱-۲- مقدمه	۱۰
۲-۲- تعریف فقر	۱۱
۲-۳- تعریف خط فقر	۱۳
۲-۳-۱- روش های اندازه گیری خط فقر	۱۴
۲-۳-۲- شاخص توزیع درآمد (ضریب جینی $\times 100$)	۲۴
۲-۳-۳- وضعیت توزیع درآمد در ایران	۲۵
۲-۴- فقر روستایی	۲۸
۲-۴-۱- فقرای روستایی کدامند؟	۲۸
۲-۴-۲- دارایی های فقرای روستایی	۳۰
۲-۴-۳- منشأ پدیده فقر روستایی	۳۱
۲-۵- رشد کشاورزی و فقر روستایی	۳۲
۲-۶- رابطه رشد اقتصادی، فقر و توزیع درآمد	۳۳

۳۹	۷-۲- مروری بر مطالعات گذشته .....
۳۹	۱-۷-۲- مطالعات داخلی .....
۴۲	۲-۷-۲- مطالعات خارجی .....
۴۴	۸-۲- جمع بندی فصل .....

فصل سوم: روش تحقیق

۲	۱-۳- مقدمه .....
۴۶	۲-۳- ارائه الگو .....
۵۱	۳-۳- روش تخمین .....
۵۴	۱-۳-۳- تخمین مدل .....
۵۴	۱-۱-۳-۳- تخمین با ماتریس کوواریانس معلوم .....
۵۷	۴-۳- روش جمع آوری اطلاعات .....
۵۷	۵-۳- محدودیت های تحقیق .....
۵۸	۶-۳- جمع بندی فصل .....

فصل چهارم: برآورد مدل و تجزیه و تحلیل نتایج

۶۰	۱-۴- مقدمه .....
۶۰	۲-۴- داده ها و دوره زمانی .....
۶۰	۳-۴- تصریح مدل .....
۶۱	۴-۴- ارزیابی همبستگی هم زمان .....
۶۳	۱-۴-۴- آزمون LM برای سیستم معادلات فقر مطلق .....
۶۴	۲-۴-۴- آزمون LM برای سیستم معادلات فقر نسبی .....
۶۵	۳-۴-۴- ارزیابی همبستگی سریالی و خود همبستگی در سیستم فقر مطلق .....
۶۶	۴-۴-۴- آزمون پورت مانتو .....
۶۸	۵-۴-۴- ارزیابی همبستگی سریالی و خود همبستگی در سیستم فقر نسبی .....
۶۸	۶-۴-۴- نمودار همبستگی نگار .....
۶۹	۷-۴-۴- آزمون پورت مانتو .....
۷۱	۵-۴-۴- آزمون ریشه واحد دیکی فولر تعمیم یافته ADF برای متغیرها .....

۶-۴- نتایج آزمون دیکی فولر تعمیم یافته برای ارزیابی همجمعی در چارچوب انگل- گرنجر	۷۲
۷-۴- نتایج آزمون همجمعی یوهانسن - جوسیلیوس برای اطمینان از کاذب نبودن برآوردها	۷۲
۸-۴- مدل اول	۷۳
۹-۴- مدل دوم	۷۵
۱۰-۴- مدل سوم	۷۶
۱۱-۴- برآورد مدل	۷۸
۱-۱۱-۴- سیستم اول	۷۸
۲-۱۱-۴- سیستم دوم	۸۰
۱۳-۴- جمع بندی فصل	۸۲

فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادها

۱-۵- مقدمه	۶۰
۲-۵- آزمون فرضیه های پژوهش	۸۵
۱-۲-۵- آزمون فرضیه اول	۸۵
۲-۲-۵- آزمون فرضیه دوم	۸۵
۳-۲-۵- آزمون فرضیه سوم	۸۶
۴-۲-۵- آزمون فرضیه چهارم	۸۶
۳-۵- پیشنهادها و توصیه های سیاستی	۸۶
۱-۳-۵- پیشنهادهای خاص	۸۷
۲-۳-۵- پیشنهادهای عام	۸۷
۳-۳-۵- پیشنهادهای برای پژوهش های آتی	۸۷
ضمیمه	۸۶
منابع	۱۲۶

فهرست جدول‌ها

عنوان	صفحه
جدول (۱-۲): الگوی پیشنهادی تغذیه ایران	۱۷
جدول (۲-۲): وضعیت متوسط خط فقر مطلق غذایی در ادوار گذشته	۲۳
جدول (۱-۴): نتایج آزمون ضریب لاگرانژ برای سیستم معادلات فقر مطلق	۶۴
جدول (۲-۴): نتایج آزمون ضریب لاگرانژ برای سیستم معادلات فقر نسبی	۶۵
جدول (۳-۴): نتایج آزمون پورت مانتو	۶۷
جدول (۴-۴): نتایج آزمون پورت مانتو	۷۰
جدول (۵-۴): نتایج آزمون ریشه واحد دی کی فولر در سطح و تفاضل مرتبه اول	۷۱
جدول (۶-۴): نتایج آزمون دیکی فولر تعمیم یافته برای ارزیابی همجمعی در چارچوب انگل - گرنجر	۷۲
جدول (۷-۴): نتایج آزمون همجمعی برای ارزش افزوده	۷۳
جدول (۸-۴): بردار نرمال شده نسبت به ارزش افزوده	۷۴
جدول (۹-۴): نتایج آزمون همجمعی برای فقر مطلق	۷۵
جدول (۱۰-۴): بردار نرمال شده نسبت به فقر مطلق	۷۶
جدول (۱۱-۴): نتایج آزمون همجمعی برای فقر نسبی	۷۷
جدول (۱۲-۴): بردار نرمال شده نسبت به فقر نسبی	۷۸
جدول (۱۳-۴): نتایج برآورد مدل اول برای بررسی ضرایب	۷۹
جدول (۱۴-۴): نتایج برآورد مدل دوم برای تعیین بررسی معنی داری ضرایب	۸۰
جدول (۱۵-۴): تأثیر استفاده از ضریب تعیین کلی تعمیم یافته	۸۲

فهرست شکل‌ها

صفحه	عنوان
۶۵.....	شکل (۱-۴) خودهمبستگی متغیرهای وابسته با دو حاشیه انحراف معیار در بالا و پایین سیستم (۱)
۶۸.....	شکل (۱-۴) خودهمبستگی متغیرهای وابسته با دو حاشیه انحراف معیار در بالا و پایین سیستم (۲)

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه

کشاورزی از دیرباز یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های تولیدی و اقتصادی در جامعه بشری بوده است. امروزه در اقتصاد، با وجود پیشرفت‌های زیاد و خیره‌کننده سایر بخش‌های اقتصاد، بخش کشاورزی هم‌چنان اثر چشم‌گیری در اقتصاد جوامع دارد و بنابراین می‌توان گفت بخش کشاورزی نقش کلیدی در روند رشد و توسعه ایفا می‌کند. دستیابی به رشد اقتصادی بخش کشاورزی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و از جنبه‌های مختلف می‌تواند باعث تسریع توسعه اقتصادی کشور شود. در مورد رشد و نقش بخش کشاورزی در ایجاد اشتغال و کمک به روند توسعه، نظریات متعددی ارائه شده است. در قرن هجدهم طبیعت‌گرایان بخش کشاورزی را به عنوان موتور رشد تلقی نمودند و معتقد بودند که کشاورزی تنها فعالیتی است که انگیزش رشد در سایر بخش‌های اقتصاد ایجاد می‌کند (امینی و فلیحی، ۱۳۷۷). بر این اساس و با توجه به اینکه بیشتر فعالیت‌های کشاورزی در مناطق روستایی انجام می‌شود، رشد این بخش ممکن است باعث ایجاد فرصت‌های شغلی بیشتر و کاهش فقر در مناطق روستایی شود. شکست‌کشورهایی که تلاش نمودند با فراموش کردن بخش کشاورزی و تنها با تکیه بر بخش صنعت، به رشد و توسعه اقتصادی دست یابند بیش از پیش به اهمیت نقش بخش کشاورزی در رشد و توسعه اقتصادی افزود. موضوع فقر و راه‌های مختلف فقرزدایی در متون اقتصاد توسعه جایگاه خاصی دارد و این جایگاه در دهه‌های اخیر اهمیت بیشتری در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی کشورهای دنیا، به ویژه کشورهای توسعه نیافته پیدا کرده است.

در ایران نیز توجه به مسئله فقر و فقر زدایی متأثر از یک موج جهانی بود که کشورهای توسعه نیافته را بیشتر از سایر کشورها تحت تأثیر قرار داد. فقر، همواره به صورت یک معضل جهانی فراروی جامعه بشری بوده است. اما از اواخر دهه ۱۹۷۰ و آغاز دهه ۱۹۸۰ به دلیل پذیرش برنامه اصلاح ساختاری، آزاد سازی و خصوصی سازی توسط بسیاری از کشورهای جهان، فقر و حمایت از اقشار آسیب پذیر مورد توجه بسیار قرار گرفت. بسیاری از صاحب-نظران مقوله فقر بر این عقیده بوده اند که اجرای برنامه های اقتصادی مذکور باعث افزایش فقر شده است. در واکنش به چنین وضعیتی و با هدف جلوگیری از گسترش فقر، نهادهای بین المللی و منطقه ای به اقدامات عملی و نهادین روی آوردند. در همین زمینه سازمان ملل متحد، دهه ۱۹۹۰ را دهه ریشه کنی فقر نام نهاد. بانک جهانی برای ایجاد دنیای عاری از فقر، جهانیان را به اقدام مؤثر جهت حذف گرسنگی و توسعه مسکن و برخورداری عمومی از بهداشت و آموزش دعوت کرده است (خداداد کاشی و همکاران، ۱۳۸۱).

در ادامه در فصل دوم پس از مروری بر ادبیات موضوع به مبانی نظری مربوطه و مطالعات پیشین پرداخته خواهد شد. در فصل سوم پس از معرفی الگو و متغیرهای آن، روش های برآوردی و آزمون های مورد استفاده در این مطالعه مورد بحث قرار می گیرند. در فصل چهارم به برآورد الگوها و تجزیه تحلیل نتایج پرداخته خواهد شد و در نهایت در فصل پنجم به نتیجه گیری و ارائه پیشنهادات می پردازیم.

۱-۲- شرح و بیان مساله پژوهشی

پدیده فقر از دیرباز با انسان همراه بوده و یکی از مسائل اساسی در جوامع و فرهنگ های شناخته شده بشری است. با صنعتی شدن کشورها به نظر می آید که این معضل برطرف شود، اما به دنبال انقلاب صنعتی و مهاجرت از روستا به شهر، فقر و نابرابری به شکل بی سابقه ای افزایش یافت و نا آرامی ها و بی ثباتی های اجتماعی و سیاسی بسیاری را موجب شد. در سال های اخیر به دلیل گسترش اجرای سیاست های اقتصادی واگذاری گسترده تر به بخش خصوصی، شاهد رشد فقر و نابرابری در بیشتر کشورهای جهان بوده ایم. به همین دلیل این مسأله یک بار دیگر در کانون توجه جوامع بشری و به ویژه کشورهای در حال توسعه قرار گرفته است.

ارزیابی اجتماعی-اقتصادی فقر و محرومیت، از مسائل پیچیده ای است که در شناخت و درک آن باید به عوامل و متغیرهای متعددی توجه کرد. با این همه در مطالعات کلان اقتصادی و در اولین برخورد می توان مسئله فقر و محرومیت را از یک طرف به رشد اقتصادی پایین و از طرف دیگر به درجه عدم تعادل در الگوی توزیع درآمد یا ثروت جامعه مرتبط نمود (عظیمی، ۱۳۶۹).

در یک طبقه بندی مرسوم، فقرای یک کشور را به دو گروه فقرای روستایی (ساکن در مناطق روستایی و عمدتاً شاغل در فعالیت های کشاورزی) و فقرای شهری (ساکن در مناطق شهری و شاغل در بخش های خدمات و صنعت) تقسیم بندی می نمایند. بخش عمده ای از فقر در کشورهای توسعه نیافته، منشا روستایی دارد. یعنی فقر به دلایل مختلف در مناطق روستایی ظهور پیدا کرده و فقرای روستایی یا در همان مناطق روستایی باقی مانده و به زندگی فقیرانه خود ادامه می دهند (فقرای روستایی) و یا به امید بهبود اوضاع اقتصادی خود به سمت مناطق شهری

مهاجرت و با ساکن شدن در حاشیه شهرهای بزرگ، عملاً تبدیل به مجموعه های فقر و فقرزایی در مناطق شهری می شوند. بدیهی است که ساختار اقتصادی شهری نیز خود می تواند مولد بخش دیگری از فقر شهری باشد. مجموع دو گروه ساکن در مناطق شهری و شاغل در بخش های خدمات و صنعت را تحت عنوان فقرای شهری می شناسیم. با توجه به توضیحات مزبور به این نتیجه می رسیم اولین گام برای کاهش و از بین بردن فقر یک کشور، تمرکز بر فقرای روستایی و تعیین عوامل موثر بر فقر روستایی است. مناطق روستایی، مامن فعالیت های کشاورزی است و قسمت اعظم روستائیان نیز به طور مستقیم و غیر مستقیم به فعالیت های کشاورزی مرتبط می شوند. در کشورهای در حال توسعه و توسعه نیافته، معمولاً کشاورزی، بخش اصلی اقتصاد را تشکیل می دهد. متأسفانه بسیاری از کشورهای در حال توسعه، در راه رسیدن به رشد سریع اقتصادی خود، بخش کشاورزی را به فراموشی سپرده اند و بیشتر منابع مالی و انسانی خود را تا سرحد ممکن در توسعه بخش صنعت و خدمات صرف کرده اند. یکی دیگر از ویژگی های بخش کشاورزی در کشورهای در حال توسعه کارایی پایین این بخش است (حائریان اردکانی، ۱۳۸۵). تیرتل ذکر می کند که رشد بخش کشاورزی در قیاس با بخش های صنعت و خدمات، به علت کمک فراوانی که به فقرا می کند، آثار فراوانی بر کاهش مقدار فقر جامعه دارد (تیرتل ۲۰۰۳).

مطابق گزارشات مختلف دو سوم تا چهار پنجم فقیران در نواحی روستایی زندگی می کنند که دارای زمین اندک یا فاقد زمین بوده و به طور نامتناسبی از منافع حاصل از رشد بخش کشاورزی و کاهش قیمت مواد غذایی بهره مند می شوند. در حالی که فقرای شهری به دلیل بالا بودن سهم هزینه مواد غذایی در کل هزینه ها از کاهش قیمت محصولات کشاورزی بیشتر از روستائیان سود می برند.

ذکر این نکته نیز ضروری است که نوعی عدم تقارن در رابطه موجود بین فقر و رشد اقتصادی وجود دارد. بسیاری از اقتصاددانان اعتقاد دارند فقرا از مزیت های رشد اقتصادی منتفع نشده اند. در مقابل برخی اقتصاددانان و موسسات بین المللی نظیر بانک جهانی و صندوق بین المللی پول از سیاست های رشدگرا حمایت می کنند. چرا که معتقدند این گونه سیاست ها خلق کننده فرصت های اقتصادی برای فقرا و در نتیجه ارتقاء دهنده درآمد آن ها می باشد. آن ها هم چنین تأکید دارند که الگوی رشد، نقش مهمی در تعیین اثر رشد بر فقر بازی می کند (بانک جهانی، ۱۹۹۰). تجربه برخی سیاست های اقتصادی کشورهای در حال توسعه حکایت از آن دارد که رشد درآمد گروه های فقیر به طور معمول پایین تر از رشد متوسط درآمد جامعه بوده است (محمودی، ۱۳۸۵). در کشورهای کم درآمد، بخش کشاورزی به دلیل گستردگی و پیوند های قوی با سایر بخش های اقتصادی، به عنوان موتور و محرک اولیه رشد اقتصادی عمل می نماید. اغلب جمعیت فقیر به طور مستقیم به این بخش وابسته بوده و از طریق کشاورزی گذران زندگی می کنند. در مقابل، افزایش میزان بهره وری در بخش کشاورزی باعث ارزان تر شدن مواد غذایی شده و کمک قابل توجهی به اقتصاد خانوارهای فقیر شهری می کند. هم چنین کشاورزی نوین با اشتغال بیشتر در واحدهای فرآوری همراه شده و عرضه ی خدمات و نهاده های بیشتری را در بازار به دنبال دارد. این روند به شکل غیر مستقیم به ایجاد اشتغال در مزارع منجر خواهد شد.

به این ترتیب بخش کشاورزی به طور مستقیم از طریق تولید بیشتر و صادرات و به صورت غیر مستقیم از طریق افزایش تقاضا برای خدمات و کالاهای صنعتی در جوامع روستایی، به رشد اقتصادی کمک نموده و در نتیجه موجب خلق فرصت های شغلی جدید می شود. رشد اقتصادی در این بخش نتایج مثبتی بر فرآیند " فقرزدایی " به خصوص در مناطق روستایی دارد و ذکر این نکته نیز ضروری است که روند کاهش فقر شهری را می توان از طریق رشد بخش روستایی، به ویژه در بخش کشاورزی تسریع کرد. به طور کلی رشد کشاورزی به صورت غیر مستقیم به بهبود وضعیت خانوارهای شهری و روستایی کمک کرده و با افزایش دستمزدها، کاهش قیمت مواد غذایی و تقاضای بیشتر برای کالاها و خدمات واسطه ای همراه می شود. این پدیده به ترغیب و توسعه ی فعالیت های زراعی، افزایش سرمایه های تولیدی به قشرهای زحمت کش و بهبود کارایی بازار عوامل خواهد انجامید. بخش کشاورزی، به عنوان محرک رشد اقتصادی، به ویژه در کشورهای در حال توسعه ی فقیر مطرح بوده است و "کشاورزی" نقش مهمی در تولید ناخالص داخلی و اقتصاد روستایی ایفاء کرده و بخش قابل ملاحظه ای از جامعه ی فقیران را تحت تاثیر قرار می دهد. یک بخش سازمان یافته و یکپارچه ی کشاورزی می تواند به بهبود امنیت غذایی، کاهش قیمت محصولات غذایی (به خصوص به نفع جمعیت فقیر می باشد که سهم نامتناسبی از درآمد خود را صرف غذا می کنند)، افزایش میزان اشتغال و درآمد، ایجاد پیوندهای اقتصادی مهم در زنجیره ی تولید و ایجاد تاثیرات مثبت در محیط زیست کمک شایانی کند.

با در نظر گرفتن توضیحات مزبور به این نتایج زیر می رسیم:

- یکی از راه های مبارزه با فقر در جامعه، مبارزه با فقر روستایی است.
  - فقر به طور کلی، تابع دو عامل رشد اقتصادی و الگوی توزیع درآمد است.
  - روستائیان عمدتاً به صورت مستقیم و غیر مستقیم درگیر فعالیت های کشاورزی هستند.
  - از طریق رشد اقتصادی بخش کشاورزی می توان کاهش فقر روستایی را انتظار داشت.
- اما اینکه رشد اقتصادی بخش کشاورزی تا چه اندازه می تواند در کاهش فقر روستایی تاثیرگذار باشد، پرسش کلیدی مهمی است که مطالعه حاضر در صدد پاسخگویی به آن می باشد. پاسخ این پرسش تکلیف سیاست گذاران و برنامه ریزان اقتصادی کشور را در برنامه های توسعه بویژه برنامه های فقرزدایی تا حدود زیادی مشخص خواهد کرد که، در فرآیند فقرزدایی روستایی کشور تا چه اندازه باید بر روی اثر رشد اقتصادی بخش کشاورزی حساب باز کرد.

۱-۳- اهداف تحقیق

باتوجه به اهمیت اثر رشد اقتصادی بخش کشاورزی بر کاهش فقر روستایی در ایران این تحقیق اهداف زیر را دنبال کرده است.

هدف اصلی این تحقیق ارزیابی نهاده‌ها و عواملی است که از طریق بخش کشاورزی می‌توانند موجب افزایش ارزش افزوده بخش کشاورزی و رشد اقتصادی در این بخش شده و با بهبود توزیع درآمد به طور مستقیم و غیر مستقیم فقر روستایی را کاهش دهند. این هدف را می‌توان به اهداف جزئی زیر تقسیم نمود:

- (۱) ارزیابی تاثیر رشد اقتصادی بخش کشاورزی بر کاهش فقر روستایی در ایران
- (۲) ارزیابی تاثیر افزایش بهره‌وری نیروی کار و سرمایه بر رشد اقتصادی بخش کشاورزی در ایران
- (۳) ارزیابی تاثیر بهبود توزیع درآمد بر کاهش فقر روستایی
- (۴) ارزیابی تاثیر سطح سواد کشاورزان بر رشد اقتصادی بخش کشاورزی در ایران

۴-۱- اهمیت و ارزش تحقیق

در بخش‌های قبلی مطالب، اشاره شد که فقر محصول دو عامل اساسی رشد اقتصادی و الگوی توزیع درآمد است. رشد اقتصادی نیز وابسته به میزان و بهره‌وری عوامل موثری نظیر: سرمایه‌گذاری، نیروی کار، بهره‌وری و... می‌باشد.

در این تحقیق متغیرهای مهمی چون بهره‌وری نیروی کار، بهره‌وری سرمایه، نرخ باسوادی، تعداد نیروی کار، میزان سرمایه، ضریب جینی، رشد اقتصادی، بر فقر نسبی و مطلق در بخش کشاورزی مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند. مهم‌ترین اهداف این تحقیق که بر اهمیت آن افزوده است، تحلیل رابطه رشد اقتصادی و فقر و رابطه توزیع درآمد و فقر می‌باشد.

در ارتباط با رابطه اول، تعدادی از محققان اقتصاد توسعه مثل اموانو و همکاران (۱۹۹۵)، بر این عقیده هستند که مبارزه با فقر شرط لازم برای تحقق رشد اقتصادی است. با این حال، برنامه‌های مبارزه با فقر همان اندازه که به کارایی سیاست‌گذاری و نحوه اجرای برنامه‌ها نیاز دارد، به شناخت ابعاد مختلف پدیده فقر و دلایل و پیامدهایش نیز نیاز دارد، که در این تحقیق با ورود متغیرهای فقر نسبی و مطلق و نرخ باسوادی و بهره‌وری عوامل ابعاد فقر مورد تجزیه تحلیل قرار خواهد گرفت.

در ارتباط با رابطه دوم، ادبیات پیچیده و پر دامنه رشد حکایت از آن دارد که حصول به موفقیت رشد بلندمدت اقتصادی، بستگی به لحاظ نمودن عوامل تأثیرگذار، از جمله مسئله توزیع درآمد در برنامه‌های رشد اقتصادی دارد. در کشورهای نظیر چین و جمهوری دموکراتیک کره، با اجرای برنامه رشد همراه با تعدیل توزیع دارایی، در حد چشم‌گیری به کاهش نابرابری و فقر نائل گردیده‌اند. در مقابل، کشورهای فیلیپین و برزیل حتی هنگام دستیابی به نرخ رشد اقتصادی بالا، شمار کثیری از جمعیت را در فقر نگاه داشتند (پروین، ۱۳۷۵). در این مطالعه نیز با لحاظ متغیر ضریب جینی در مدل رابطه بین توزیع درآمد و فقر نسبی و مطلق مورد ارزیابی قرار خواهد گرفت.

اخیراً کاهش فقر به یکی از مباحث مهم در متون توسعه تبدیل شده است. بدین ترتیب ارزیابی و آگاهی از وضعیت فقر در یک جامعه اولین قدم در مسیر برنامه‌ریزی برای مبارزه با فقر و محرومیت است (عرب مازار و حسینی نژاد، ۱۳۸۳). رشد اقتصادی یکی از مهمترین عوامل مؤثر بر فقر و توزیع درآمد می‌باشد. علاوه بر این،

موضوع تحولات توزیع درآمد در مسیر رشد اقتصادی نیز، همواره مورد علاقه دانشمندان علوم اقتصادی و اجتماعی و سیاست‌مداران بوده است (ابونوری و عباسی قادی، ۱۳۸۶).

در ایران با پیروزی انقلاب اسلامی بهره‌مندی متعادل و متناسب افراد جامعه از مواهب مادی و معنوی آن و وظیفه دولت در زمینه سیاست‌های لازم برای تعدیل نابرابری، توزیع درآمد، ثروت و کاهش فقر یا رفع آن در دستور کار برنامه ریزان، سیاست‌گذاران، محققان و دست‌اندرکاران مسائل اقتصادی اجتماعی و رفاهی جامعه قرار گرفت (ابوالفتحی قمی، ۱۳۷۱). رشد اقتصادی بخش کشاورزی به دلیل شرایط متفاوت حاکم بر این بخش، اتکای بیشتری بر روی انسان (نیروی کار) دارد. با این وجود در دوران حاضر رشد در این بخش، اهمیت فراوانی پیدا کرده است. در این مطالعه در صدد هستیم به ارزیابی عوامل مؤثر بر کاهش فقر در جامعه روستایی (کشاورزی) ایران بپردازیم که تأکید بیشتر در زمینه رشد اقتصادی بخش کشاورزی می‌باشد. به عبارتی دیگر می‌خواهیم از چگونگی تأثیر رشد اقتصادی بخش کشاورزی بر کاهش فقر در مناطق روستایی کشورمان طی ۳۵ سال گذشته را ارزیابی نماییم. بدیهی است که آگاهی از شیوه، میزان و جهت تأثیر رشد اقتصادی بخش کشاورزی بر میزان فقر روستایی در ایران، این امکان را برای سیاست‌گذاران و متولیان بخش کشاورزی و مناطق روستایی، جهت تدوین، اتخاذ و اجرای سیاست‌های دقیق و هدفمند فراهم نمود و کمک شایانی به هدایت رشد اقتصادی در بخش کشاورزی به سمت هدف اصلی اقتصاد، یعنی کاهش فقر و افزایش رفاه جامعه خواهد نمود.

۱-۵- کاربرد نتایج تحقیق

نتایج این تحقیق در ارتباط با سیاست‌گذاری در کاهش فقر نسبی و مطلق در بخش روستایی با استفاده از ابزارهای بخش کشاورزی می‌تواند راهگشا باشد، که مهم‌ترین آنها عبارتند از:

الف) وزارت جهاد کشاورزی: در زمینه اولویت بندی سیاست‌های خود در قبال محصولات کشاورزی، نهاده‌های نیروی کار و سرمایه، قیمت‌ها، طراحی برنامه‌های توسعه روستایی و مبارزه با فقر موجود در سطح مناطق روستایی.
ب) سازمان بهزیستی و کمیته امداد: جهت تعیین افراد و خانوارهای نیازمند به کمک و یاری مادی بر اساس فقر نسبی و مطلق.

ج) نتایج تحقیق هم، برای تعیین میزان تأثیر متغیرهایی هم چون نرخ باسواد و ضریب جینی به عنوان شاخصی از توزیع عادلانه درآمد بر میزان کاهش فقر می‌تواند مورد استفاده سیاست‌گذاران در بخش کشاورزی قرار گیرد.
د) نهضت سواد آموزی: به منظور تعیین میزان تأثیرگذاری سرمایه انسانی ایجاد شده توسط این نهضت بر کاهش فقر نسبی و مطلق در بخش روستایی.

۱-۶- فرضیه‌ها یا سوال‌های تحقیق

- ۱- رشد اقتصادی بخش کشاورزی باعث کاهش فقر روستایی می‌شود.
- ۲- افزایش بهره‌وری نیروی کار و سرمایه باعث افزایش رشد اقتصادی بخش کشاورزی می‌شود.

۳- افزایش موجودی سرمایه در بخش کشاورزی باعث رشد اقتصادی کشاورزی می گردد.

۴- افزایش سطح سواد کشاورزان باعث رشد اقتصادی بخش کشاورزی می شود.

۱-۲-۷- روش تحقیق

۱-۷-۱- نوع مطالعه و روش پاسخگویی به سوال های تحقیق

روش تحقیق، توصیفی و تحلیلی و ابزار جمع آوری داده ها به صورت کتابخانه ای، اسنادی و پایگاه های اطلاعاتی در اینترنت است. این رساله تلاش می کند که به تحلیل اثر رشد اقتصادی بخش کشاورزی بر کاهش فقر روستایی در ایران بپردازد که برای آزمون فرضیه ها از روش سیستم معادلات به ظاهر نامرتب استفاده شده است.

۱-۲-۷-۱- جامعه آماری

در این پژوهش مناطق روستایی به عنوان جامعه آماری انتخاب گردیده است و با استفاده از آمار دوره زمانی ۱۳۸۸-۱۳۵۳ و از طریق معادلات به ظاهر نامرتب (SURE) رابطه رشد اقتصادی بخش کشاورزی و فقر نسبی و مطلق روستایی مورد ارزیابی قرار گرفته است. بنابراین آمارهای مورد نیاز بر حسب نیاز از سازمان ها و مراکز معتبر کشور نظیر مرکز آمار ایران، بانک مرکزی، سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، وزارت جهاد کشاورزی، سایت های اینترنتی، مطالعات انجام شده و نیز به اقتضای نیاز از سایر سازمان ها و ارگان ها تهیه شده است.

۱-۳-۷-۱- ابزار گردآوری داده ها

در این مطالعه از داده های جمهوری اسلامی ایران به نرخ ثابت سال ۱۳۷۶ استفاده شده است. داده ها از سایت بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، درگاه ملی آمار و شاخص های فقر نیز از مطالعات قبلی صورت گرفته در این زمینه استخراج شده است. دوره زمانی مورد مطالعه ۸۸-۱۳۵۳ که شامل ۳۶ مشاهده می باشد که در دو مدل سیستم به ظاهر نامرتب مورد استفاده قرار گرفته اند.

۱- اطلاعات مربوط به شاخص هرفیندال از نتایج تحقیق

۲- اطلاعات مربوط به ضریب جینی از دفتر کلان سازمان مدیریت و برنامه ریزی

۳- اطلاعات مربوط به رشد اقتصادی بخش کشاورزی از بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، حسابهای ملی

ایران به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶

۴- میزان فقر نسبی، اطلاعات مربوط به سال های ۱۳۸۰-۱۳۵۳ از ماخذ (۱۳۸۴، خالدی) و (۱۳۷۹، خالدی)

۵- میزان فقر نسبی، اطلاعات مربوط به سال ۱۳۸۸-۱۳۸۱ از نتایج تحقیق

۶- خط فقر مطلق و میزان فقر مطلق، اطلاعات مربوط به سال های ۱۳۸۰-۱۳۵۳ از ماخذ (۱۳۸۴، خالدی) و (۱۳۷۹، خالدی)

(خالدی)

۷- خط فقر مطلق، اطلاعات مربوط به سال ۱۳۸۸-۱۳۸۱ از نتایج تحقیق

۸- میزان فقر مطلق، اطلاعات مربوط به سال ۱۳۸۸-۱۳۸۱ از نتایج تحقیق

۱-۷-۴- ابزار تجزیه و تحلیل

برای انجام آزمون فرضیه ها از مدل های رگرسیونی چند متغیره استفاده می شود. به این صورت که پس برآورد این مدل ها و انجام آزمون های مرتبط با مدل های رگرسیونی مانند همخطی، خود همبستگی، ایستایی و همگرایی به کمک تئوری های اقتصادی نسبت به تجزیه و تحلیل نتایج حاصله اقدام شده است. ابزار تجزیه و تحلیل در این پژوهش تحلیل رگرسیونی و آزمون های اقتصادسنجی می باشد و برای این مهم از نرم افزارهای Eviews، Excel و Stata استفاده شده است.

۱-۸- کلید واژه ها

فقر (Poverty): ناتوانی در فراهم آوردن نیازهای بنیادی برای رسیدن به یک زندگی آبرومندانه شایسته انسان را فقر می نامند (عظیمی، ۱۳۶۹؛ خلعتبری، ۱۳۷۲: ۵۷).

بهره وری کل عوامل (Total Factor Productivity): بهره وری کل عوامل تولید میزان تغییراتی است که در نتیجه به کارگیری کل نهاده ها، در میزان ستاده یا ارزش افزوده ایجاد شده است (ابطحی و کاظمی، ۱۳۷۹: ۱۰).

موجودی سرمایه (Capital stock): یکی از مهم ترین عوامل در فرآیند رشد و توسعه اقتصادی کشورها عامل سرمایه است که در کنار نیروی انسانی نقش بسیار مهمی در رشد اقتصادی ایفا می کند، موجودی سرمایه به مجموعه کالاهای سرمایه ای اطلاق می شود که با معیار سنجش واحد اندازه گیری شده اند. به عبارت دیگر، کالاهای سرمایه ای هم چون کارخانه ها، ماشین آلات، ساختمان ها و... وقتی با یک واحد اندازه گیری مشترک سنجیده شده و با هم جمع شوند، ملاکی از موجودی سرمایه فیزیکی به دست می آید. (خداداد کاشی، ۱۳۸۱: ۳۴). سرمایه گذاری باعث افزایش موجودی سرمایه شده و در ضمن هر ساله مقداری از موجودی سرمایه مستهلک و از آن کسر می گردد (برانسون، ۱۳۷۶).

نرخ باسوادی (The literacy rate): نرخ باسوادی عبارت است از نسبت باسوادی مردم در هر ۱۰۰ نفر از جمعیت ۶ ساله و بالاتر. نرخ باسوادی کسری است که صورت آن تعداد باسوادان و مخرج آن جمعیت ۶ ساله و بیشتر یک جامعه است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۸).

رشد اقتصادی (Economic Growth): افزایش مداوم درآمد ملی یا تولید ناخالص ملی طی یک دوره زمانی معین. این افزایش به صورت درصد تغییرات درآمدهای یک جامعه نسبت به سال قبل مطرح می شود (برانسون، ۱۳۷۶؛ لوتز^۱، ۲۰۰۲: ۱).

---

^۱- Lutz